

Юрій Калиновський

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСТВА ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Здійснено аналіз змін політичних цінностей у суспільній свідомості українських громадян. Показана їх корелятивність з європейськими цінностями демократії. Проаналізовано польський досвід демократизації суспільних відносин та його вплив на українські політичні перспективи.

Ключові слова: політична свідомість, демократизація, політичні цінності, еліта, засоби масової інформації.

Kalinowski Jerzy. *Demokratyzacja świadomości polityczno-prawnej Ukraińców, jako czynnik wzmocnienia współpracy polsko-ukraińskiej.*

Autor przeanalizował ewolucję systemu politycznych wartości w świadomości społecznej obywateli Ukrainy. Pokazał ich korelowanie z europejskimi demokratycznymi wartościami. Zbadał polskie doświadczenie demokratyzacji stosunków społecznych i ich wpływ na ukraińskie przemiany.

Słowa kluczowe: świadomość polityczna, demokratyzacja, wartości polityczne, elita, środki masowego przekazu.

Калиновский Юрий. *Демократизация политико-правового сознания украинства как фактор укрепления украинско-польского сотрудничества.*

Осуществлен анализ изменений политических ценностей в общественном сознании украинских граждан. Показана их коррелятивность с европейскими ценностями демократии. Проанализирован польский опыт демократизации общественных отношений и его влияние на украинские политические перспективы.

Ключевые слова: политическое сознание, демократизация, политические ценности, элита, средства массовой информации

Kalinowski Yuriy. *The democratization of the political and legal consciousness of Ukrainians as a factor in strengthening the Ukrainian-Polish cooperation.*

Changes in political values in the public consciousness of the Ukrainian citizens. It shows their correlativity with the European values of democracy are analyzed. The Polish experience of democratization of social relations and its impact on the Ukrainian political perspective are analyzed.

Key words: political consciousness, democratization, political values, the elite, media.

У процесі демократичних перетворень в Україні важливу роль відігравав і відіграє якісний рівень політико-правової свідомості як еліти, так і населення в цілому. Проходячи власний шлях демократизації, українська політична еліта, засоби масової інформації аналізували досвід сусідніх країн, зокрема Польщі. Звичайно Польща почала перетворення раніше за Україну. Цьому сприяло декілька факторів: польська «Солідарність» почала діяти значно раніше українського Руху, що підготувало суспільну свідомість до думки про необхідність та важливість перетворень; польська еліта була більш рішуча у своєму спрямуванні на Захід, ніж українська; Польща раніше звільнилася від тоталітарного пресу, ніж Україна.

Таким чином, Україна і Польща сповідуючи, хоча б формально, схожі цінності, стали краще розуміти проблеми одна одної, по-іншому переоцінили спільну історію та почали поступ у Європу не тільки на рівні декларацій, а й на рівні засвоєння та втілення демократичних цінностей.

Порівнюючи ступінь засвоєння демократичних політико-правових цінностей елітою різних країн Європи, відомий польський дослідник Є. Вятр, дійшов таких висновків. По-перше, польські лідери за своїми аксіологічними системами, особливо щодо підтримки базових цінностей демократії, є ближчими до еліт Центральної Європи. По-друге, вони менш демократичні порівняно з колегами Австрії та Швеції, але значно демократичніші за лідерів з країн СНД. Для порівняльної характеристики Є. Вятр розглядав країни Заходу (Австрія, Швеція), чотири країни Центральної Європи (Чехія, Угорщина, Литва, Польща) та чотири країни СНД (Білорусь, Казахстан, Росія,

Україна). Отримані результати він пояснює історичними традиціями щодо розвитку політичної культури та тривалістю перебування комуністів при владі в тій або іншій країні [1, с. 17].

Україна як рубіжна держава знаходиться на межі двох світів – західного (який певною мірою уособлює Польща) і східного (який репрезентує Росія), що безпосередньо вплинуло на політико-правову свідомість українських громадян. В економічному плані і Захід, і Росія є для України стратегічними партнерами, а у політичному – чим вище рівень демократизації українського суспільства, тим ближче українство до західних країн, і тим більше воно віддаляється від Росії.

Українсько-польські стосунки за часів незалежності продемонстрували, що обидві країни прагнуть до конструктивної співпраці. Водночас за рівнем демократизації суспільних відносин, за кількістю іноземних інвестицій, темпами євроінтеграційних процесів Польща останнім часом випереджала Україну. Але помаранчева революція в нашій державі продемонструвала, що українство стає духовно вільним, політично активним та здатним захищати демократичні цінності – вільні вибори, свободу слова, економічні права.

У трансформаційних суспільствах (в Україні також) значну роль починає відігравати такий інститут громадянського суспільства, як церква, але її авторитет і вплив на свідомість громадян України є значно нижчим, ніж, скажімо, у Польщі, де костьол сприяв демократизації і становив собою опозицію до комуністичної влади. Згідно з результатами проведеного в Україні у 2000 році опитування, віруючими себе вважають 57,8 % респондентів, а довіру до церкви висловлюють лише 33,7 % наших співгромадян, причому серед віруючих це тільки 48 %, а серед невіруючих – 7,8 % [2]. Іншими словами, церква в Україні, на відміну від Польщі, ще не стала стрижнем суспільної моралі, стабілізатором духовної атмосфери у суспільстві. Цьому не сприяє, перш за все, розкол української православної церкви, міжконфесійні чвари, що базуються не стільки на релігійному, скільки на економічному та владно-політичному ґрунті.

У процесі становлення демократії в Україні особливу роль відіграють засоби масової інформації та журналістський корпус в цілому. Розповсюджуючи різнобічну інформацію, ЗМІ виховують населення, вчать його критично мислити та допомагають формувати власну громадську позицію, без якої повноцінна демократія у суспільстві неможлива. Водночас ЗМІ, як правило, є заангажованими тією або іншою мірою, а саме поняття «вільна преса» у перехідних суспільствах можна поставити під сумнів. У цьому контексті ЗМІ є знаряддям маніпулятивних технологій з боку держави та окремих політичних сил. Демократизуючим джерелом у медійному полі України є інтернет-видання, деякі з яких поширюють більш об'єктивну інформацію, ніж друковані ЗМІ.

Варто зазначити, що держава протягом усього періоду існування незалежної України здійснювала контроль за діяльністю ЗМІ, який особливо під час виборів перетворювався на тиск. Це відбувалося шляхом надання ліцензій, а також через перевірки різними контролюючими органами, скажімо, державною податковою інспекцією. Після виборів 2004 року ситуація значно покращилась, але деякі проблеми (справедливе надання ліцензій теле- і радіоканалам, створення громадського телебачення) залишилися невирішеними.

На думку фахівців, розвитку незалежних ЗМІ також заважає відсутність потужного середнього класу, з лав якого постійно рекрутуються основні кадри інтелектуальної еліти і який сам значною мірою є споживачем високоякісної продукції мас-медіа. Це пов'язано з тим, що середній клас становить конструктивну опозицію бюрократичному апарату, продукуючи нові ідеї та нові засоби впливу на владу. У свою чергу, ЗМІ формують суспільну думку та індивідуальні уявлення суб'єктів у громадянсько-політичному просторі, сприяючи активності у вирішенні важливих для країни та її народу справ [3, с. 38].

При цьому, підкреслимо, що ЗМІ стосовно демократизації політико-правової свідомості населення відіграють двоїсту роль: з одного боку, інформують громадян, популяризують демократичні цінності, а з іншого – відволікають людей від безпосереднього спілкування та поширюють антицінності, іноді негативно впливають на національну культуру. Як стверджує Х. Патнем, в Америці за останні роки кількість членів різних добровільних асоціацій скоротилась на 25-50 %, час неформального спілкування з 1965 року зменшився на чверть, а час на діяльність людей у громадських організаціях – майже на половину [4, с. 117]. Ці дані свідчать, що розвиток ЗМІ повинен відбуватися не тільки кількісно та технічно, а й якісно – шляхом зростання рівня

аналітичності поданих матеріалів, усвідомлення журналістами своєї відповідальності перед суспільством, посилення громадського (а не державного) контролю за діяльністю ЗМІ.

Особливу роль засоби масової інформації відіграють під час виборів, впливаючи на свідомість громадян, актуалізуючи ті або інші цінності. Як показали українські виборчі кампанії різних років, за допомогою ЗМІ влада може маніпулювати населенням, підштовхуючи до певних дій або, навпаки, сприяти апатичним настроям у суспільстві. Для цього може використовуватися семантичний терор – «вбивство» слів, які мають глибокий зміст, і заміна їх новими, невідомими для широкого загалу конструкціями. Мас-медіа можуть «формувати» повідомлення, використовуючи лише частину інформації, розставляючи її у певному порядку. Для деяких ЗМІ характерні спрощення та стереотипізація під час висвітлення різноманітних подій. Необхідно зазначити, що ЗМІ відігравали і відіграють важливу роль у процесі «натовпоутворення» у будь-яких суспільствах, тим більше у трансформаційних. Тому їхня діяльність може певним чином суперечити цінностям громадянського суспільства, яке базується на раціональному поєднанні індивідуальних прагнень та колективних інтересів. Часто-густо ЗМІ використовують таку технологію, як «постійна сенсаційність» – безперервне бомбардування свідомості громадян суперновинами (найчастіше негативного змісту), що підтримує певний рівень «нервозності» у суспільстві. Постійне відчуття кризи значно підвищує сугестивність людей та знижує їхню здатність до критичного світосприйняття. Порушення звичайної, стабільної соціальної обстановки завжди підвищує можливість ситуативного масового зомбування населення. Тому у трансформаційних суспільствах (більш ніж у стабільних системах) залишається загроза ескалації напруги, підвищення негативного сприйняття демократичних цінностей і перетворень. У цьому контексті можна згадати вплив політики «шокової терапії» в Польщі на ціннісні орієнтації громадян, коли населення різко «полівіло» у своїх поглядах. В Україні ж період соціальної напруги і зневіри у демократію має певну циклічність та корелюється з економічним становищем громадян.

У період поглибленої соціально-економічної кризи в Україні громадяни у переважній більшості залишались байдужими до демократичних цінностей, стандартів, принципів. Після 2000 року, а особливо під час помаранчевої революції, рівень усвідомлення значущості свободи та власних прав громадянами України значно зріс. Можна стверджувати, що прагнення українців до свободи підтримали демократичні країни, в тому числі і Польща, що значно зміцнило позиції української опозиції. Чим більше українці прагнули до демократії, тим вищим ставав їхній рівень співробітництва з Польщею.

Таким чином, демократичні перетворення у східноєвропейських та центральноєвропейських країнах зумовили виникнення єдиного поля спільних демократичних цінностей, які, на жаль, втілюються з різним ступенем інтенсивності, але формують ґрунт для подальшої співпраці у політичній, економічній, культурно-інформаційній сферах. Українсько-польські стосунки за останнє десятиліття значно зміцнилися і перейшли на якісно новий рівень. Зроблено великий крок до історичного примирення, без якого неможливе подальше співробітництво. Польща завжди підтримувала прагнення України стати частиною Європи і лобювала її інтереси у ЄС. Події 2004 року в Україні ще більше зблизили наші народи, оскільки українці змогли подолати політичну апатію та продемонстрували світу здатність боротися за свої права мирним шляхом.

1. *Вятр Е.* Местные элиты и демократические перемены (Польша, 1990-2002 гг.) / Е. Вятр // Социс. – 2005. – № 2. – С. 15-21.

2. *Шангина Л.* Народ золотой середины – 2: как мы веруем / Л. Шангина // Зеркало недели. – 2000. - № 37 (сентябрь).

3. *Калиновський Ю.* Особливості розвитку інститутів громадянського суспільства у транзитивних системах / Ю. Калиновський // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. «Питання політології». – 2001 – № 518. – С. 35-39.

4. *Левин И.* Гражданское общество на Западе и в России / И. Левин // Полис. – 1996. – № 5. – С. 115-122.